NAGY IMOLA KATALIN
"Sapientia" University of Târgu-Mureș

MIHAIL SADOVEANU AND KÓS KÁROLY. LITERARY INTERFERENCES

Abstract: In this article we aim to present an intriguing literary parallelism between the prose of the Romanian novelist Mihail Sadoveanu and that of the Hungarian writer Kós Károly. We have in mind the topic of history in the writings of the two authors, namely Sadoveanu's Fraţii Jderi/The Jder family, and Kós's A Varjú nemzetség/The Varju family, translated into Romanian by Aurel Buteanu and Paul Drumaru. Amongs the most important common elements, motifs and themes between these historical novels we mention the obsession for the mountain and higher lands, the mountain as the space of inner freedom, the special human type of the mountaineer, the intertwinning between the course of history and human destinies.

Keywords: the topic of history, literary parallelism, similarity, motif and theme.

Interferenţele culturale şi literare dintre literatura română şi cea maghiară sunt numeroase şi diverse. Aşa cum formulează Nicolae Balotă în introducerea cărţii sale *Scriitori maghiari din România,* „scriitorii români şi maghiari trăim în acelaşi spaţiu cu determinări istorice şi culturale comune. Desigur, literele române, pe de-o parte, şi cele maghiare, pe de altă parte, îşi au, cum bine ştim, propriile tradiţii; factori diverşi au operat în evoluţia lor. Specificităţile nu pot fi ignorate. Dar atunci când se creează o comunitate de destin istoric, cum există între literaturile de diferite limbi din ţara noastră, nici-o diferenţiere existentă nu trebuie să împiedice comunicarea între ele. Iar la temeiul oricărei comunicări este cunoaşterea." (Balotă, 1981: 6). Apropierea, cunoaşterea, comunicarea îşi au originea în ideea de interferenţă, una din puţinele care au exercitat rolul extraordinar de pol aglutinator al umanităţii. Un *sensus communis* se poate obţine doar studiind comunicările interculturale sau, restrângând aria cercetării, cele literare.

În acest articol urmărim relaţia omului cu istoria (romanul istoric), a omul şi a istoriei cu natura la Sadoveanu (*Fraţii Jderi*) şi la Kós Károly (*Neamul Varjú*). Am supus comparaţiei fenomene literare comune ca sentimentul tragic al istoriei, o sensibilitate specială la istorie, preferinţa pentru temele istoriei îndepărtate. Condiţii socio-istorice asemănătoare pot genera construcţii textuale asemănătoare, căci ele exprimă conştiinţa unei epoci anume. Există un set de teme şi motive identificabile în proza românească antebelică (și nu numai) care vor fi detectate, după război, în literatura maghiară din Ardeal (paseismul; întoarcerea spre patriarhalitate cu scopul recuperării, pe planul ficţiunii, al timpului trecut; tematica istorică; activismul şi religia muncii etc). Vom încerca să surprindem felul în care scrisul lui Mihail Sadoveanu (în special romanul *Fraţii Jderi*, dar şi alte scrieri) se înrudeşte cu opera cu tematică istorică a lui Kós Károly, având în vedere în special romanul *Neamul Varju*, apărut în 1925 şi tradus în româneşte de Aurel Buteanu şi Paul Drumaru în 1971.

Ceea ce trebuie spus de la bun început e faptul că în opera ambilor creatori tema istoriei este adânc impregnată cu tematica naturii. „Solidar cu teoria determinismului geografic şi a comuniunii omului arhaic cu natura, M. Sadoveanu încifrează creaţiei sale ideea naturii ocrotitoare, a naturii pavăză şi refugiu împotriva restriştilor sociale şi mai ales istorice, a naturii apărătoare a fiinţei naţionale şi a libertăţii umane ... M. Sadoveanu creionează tabloul unui spaţiu românesc închis ca o cetate împotriva agresiunilor, de către natură; a unui spaţiu-

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

iniţiatic, în care nu se poate intra oricum şi pe care nu-l poate străbate oricine; a unui spaţiu-capcană pentru duşmani şi pavăză pentru atohtonii obijduiţi ... raţiuni defensive ... asimilate predestinării, i-au silit pe oamenii pământului să se închidă în afundurile codrilor, interpunând între ei şi duşmani stavila naturii primare în ipostaza ei dezlănţuită." (Oprișan, 2004: 150-151). Nostalgia trecutului se combină, la ambii scriitori cu nostalgia naturii. I. Oprişan descifrează în nostalgia trecutului din opera lui Sadoveanu o formă potenţată a nostalgiei faţă de universul copilăriei, o nostalgie faţă de formele pure, arhetipale de viaţă. Integrarea în natură are, în această accepţiune, o funcţie iniţiatică de integrare în istorie, în trecut.

Kós Károly (1883-1977) a fost una din figurile cele mai complexe ale vietii literare si culturale ardelene, un adevărat îndrumător cultural, scriitor, arhitect, artist plastic, editor, ziarist, profesor. Creaţia sa literară nu este foarte vastă, lucrarea cea mai importantă fiind, fără îndoială, romanul *Neamul Varju* (1925) considerat prototipul prozei ardelene istoriste, care a fost tradus în româneşte în anul 1971 de către Aurel Buteanu, cu o prefaţă de N. Crişan. Cartea a apărut la Editura Kriterion. Cele mai importante proze ale lui Kós au fost traduse în limba română prin 1971, într-un volum editat tot la Editura Kriterion. „Neamul Varju este o cronică a secolului XVII, în care eroii - poporul, grupat în jurul familiei Varju, şi nobilii, grupaţi în jurul noului voievod Rákóczi - se înfruntă într-o luptă surdă, din care Rákóczi va ieşi biruitor istoric, dar înfrânt moral." (Kós , 1971:8). Valoarea acestui tip de proză stă nu atât în alegerea temei, cât în minuţiozitatea şi realismul cu care autorul reconstituie epoca evocată. N. Crişan vorbeşte chiar de un modernism al viziunii lui Kós, modernism surprins la nivelul intensităţii trăirilor personajelor, a construcţiei povestirii, Kós folosindu-se de moderna tehnică cinematografică. De Sadoveanu îl apropie gustul pentru tematica istorică, *prezenţa naturii* în desfăşurarea destinelor umane şi în desfăşurarea istoriei, *viziunea plastică,* tehnica *picturală* de a reda omul şi natura în tablouri memorabile, preferinţa pentru *limbajul popular*, frust, colorat, stilul *arhaic, amintind de stilul cronicăresc*.

Întoarcerile în istorie se fac diferit în ştiinţa istoriei şi în arta literaturii: „sânt, desigur, diverse modalităţi de reactualizare a trecutului, romanul fiind cu deosebire indicat pentru mari incursiuni şi reconstituiri. Pe drumul de la istorie la roman circulă, pe lângă personaje autentice, riguros istorice, numeroase figuri aparţinând ficţiunii ... Evocând, artistul, extrage semnificativul, dându-i, dincolo de constrângerile documentare, o interpretare estetică. " (Ciopraga, 1966: 134-135). Sadoveanu nu reconstituie fapte istorice cu rigurozitatea ştiinţifică a istoricului, ci el evocă. Nu are vocaţia amănuntului, ci a gesturilor şi a fizionomiei sugestive. „Pe lângă viziunea viitorului, se poate vorbi de o viziune a trecutului: o retroviziune ... Acest trecut dureros capătă o tentă caracteristică, fiind însoţit de o imperceptibilă melancolie: o melancolie a istoriei ... În esenţă natura şi cadrul folcloric constituie elemente permanente ale ambianţei istorice. Înţelepciunea, alt element, devine principiu filosofic, mereu necesar în confruntarea lucrurilor de demult. "(Ciopraga, 1966: 136). În literatura cu tematică istorică a lui Sadoveanu, sunt supuse evocării trei etape din istoria Moldovei: secolul al XV-lea, marcat de puternica personalitate a lui Ştefan cel Mare, secolul al XVI-lea şi succesiune a lui Ion Vodă cel Cumplit şi secolul al XVII-lea. „În primele evocări domină interesul pentru bărbăţie şi acţiune; cu timpul prioritatea revine meditaţiei pe marginea faptelor, exaltarea eroicului lăsând loc unei filozofii a toleranţei şi omeniei. "(Ciopraga, 1966: 139) .

Fraţii Jderi (*Ucenicia lui Ionuţ* - 1935, *Izvorul Alb* - 1936, *Oamenii Mării Sale* - 1942) este, pe de o parte, istoria unei domnii strălucite, pe de altă parte, istoria familiei Jderilor. „*Fraţii Jderi* este romanul familiei cu acest nume, înţeleasă ca nucleu al unei familii mai mari, care este însăşi Moldova lui Ştefan ..." (Manolescu, 2008: 590). Epopeicul scrierii poate fi susţinut şi prin ceea ce György Lukács scria despre epopee: „riguros vorbind, eroul epopeii nu e niciodată individul. De totdeauna s-a considerat drept un caracter esenţial al epopeii faptul că obiectul ei nu e un destin personal, ci acela al comunităţii. "(Manolescu, 2008: 590)

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

Kós îşi numeşte romanul *cronică*, scrierea fiind, în opinia lui Gavril Scridon „o expresie a spiritului ardelean, cu acţiunea construită în genul baladelor populare cu final tragic.”(Scridon, 1996: 93) Există în textul lui Kós nişte mărci de stil care subliniază ideea de *cronică*, de stil cronicăresc: marcarea datei, la începutul unor capitole, data fiind legată de sărbători: *„e luna Crăciunului (*Kós , 1971: 26) , *ziua de Sfîntul Mihai (*Kós , 1971: 134), *şi era atunci anul nou, 1657 (*Kós , 1971: 214), reproducerea unei scrisori de epocă, o scrisoare a Dietei către Rákóczi(Kós , 1971: 243) sau pasaje precum: „*dar despre întâmplările petrecute acolo cel mai mult vorbesc oamenii din Călăţele, mai ales printre nemeşii de ţară se povesteau multe câte toate, întâmplări şi istorisiri, care mai de care mai uimitoare şi mai minunate*”(Kós, 1971: 124). Utilizarea construcţiilor impersonale *vorbesc oamenii*, *se povesteau* sau însuşi ideea că oamenii *povesteau*, transmiterea poveştii prin viu grai sugerează un filon popular şi arhaic al textului.

Textul lui Sadoveanu are, şi el, asemenea mărci. Volumul întâi, spre exemplu, debutează cu o introducere cronicărească: „*despre hramul sfintei mănăstiri Neamţu, la anul de la Hristos 1469*”(Sadoveanu, 1988:1). „Admirabil la Sadoveanu evocatorul e spiritul de sinteză. Privirea se ridică deasupra detaliilor, conflictul înscriindu-se într-o construcţie clară, echilibrată. De la cronicari nu putea deprinde prozatorul tehnica redactării faptelor, arta lor, câtă este, bazându-se pe reconstituirea anecdotică, deschisă divagaţiilor. Creatorul *Jderilor* e mai aproape de tehnica povestitorilor populari, de poeţii baladelor şi legendelor, aceştia obişnuind să stilizeze.”(Ciopraga, 1966:156)

Trilogia lui Sadoveanu poartă subtitlul de *roman istoric* şi este epopeea vârstei de aur a Moldovei, reprezentată de domnia lui Ştefan cel Mare. Există mai multe planuri care se întrepătrund, un plan istoric care narează evenimentele politice şi militare ale epocii şi un plan social, care are în centru familia Jderilor şi devotamentul oamenilor măriei sale. Perspectiva narativă a romanului e definită prin prezenţa naratorului omniscient şi nararea la persoana a III-a. Timpul narativ este cronologic, evenimentele fiind relatate în ordinea desfăşurării lor, într-un trecut istoric, spaţiul narativ este unul real, Moldova dintre anii 1469-1475. Ampla cronică a vieţii sociale din timpul lui Ştefan e o epocă de înflorire, de maturitate a domniei. Marele comis Manole Păr Negru, supranumit Jder veghează asupra hergheliilor domneşti de la Timiş. Primul volum este concentrat pe maturizarea mezinului familiei, Ionuţ Jder, care este destinat, din poruncă domnească, uceniciei la curte, pentru a deprinde meşteşugul armelor. Jderul cel mic se îndrăgosteşte de frumoasa Nasta, de care e atras şi vlăstarul domnesc, prietenul lui Ionuţ, Alexandru. Ionuţ are un acut simţ al datoriei şi se înclină în faţa acestuia. Cu toate acestea va porni în căutarea Nastei, când aceasta e răpită şi închisă în Cetatea Albă. *Izvorul alb* e dedicat scenelor vieţii maritale a domnitorului, căsătorit cu Maria de Mangop precum şi idilei dintre Simion Jder, fiul cel mare al comisului, şi Maruşca, fiica nelegitimă a domnitorului. Un alt episod prezintă vânătoarea domnească a bourului alb. *Oamenii Măriei Sale* este romanul luptei de la Vaslui, se descrie căsătoria lui Simion cu Maruşca, felul în care Ionuţ este trimis ca iscoadă să aducă veşti din Grecia şi de la muntele Athos. Lupta de la Vaslui cu care romanul se încheie aduce victoria moldovenilor împotriva turcilor, dar aduce şi moartea unora din personajele principale ale romanului: bătrânul comis Manole Păr Negru, Simion Jder ş.a.

Solidaritatea familială a Jderilor implică existenţa unei colectivităţi legate indisolubil. Masele de ţărani sunt prezente şi ilustrează întreaga civilizaţie şi modul de existenţă tradiţional al păstorilor, vânătorilor, plugarilor şi ostaşilor, legătura lor strânsă cu pământul. Oamenii se conduc după semnele vremii, după manifestările naturii, după o întreagă *ştiinţă* a existenţei, transmisă din generaţii. Există atât la Sadoveanu (magul din *Creanga de aur*), cât şi la Kós (vraciul Ilie) personaje care au darul lecuirii, care văd dincolo, care *cunosc*, care posedă această ştiinţă ancestrală a firii şi a existenţei. Natura este metafora veşniciei ce se opune fragilităţii şi perisabilităţii fiinţei umane, simbolurile centrale ale ei fiind codrul, codrul

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

de brad asociat imaginii muntelui, cerul înstelat. „Înfiorarea provocată de vecinătatea muntelui - simbol al veşnicei statornicii - e, de obicei, mai pronunţată decât sentimentul eternităţii produs de contemplarea codrului. Atât scriitorul (în proza cu caracter memorialistic), cât şi personajele sale, ajung la adevărate extaze, în faţa muntelui în genere şi cu atât mai mult în faţa Ceahlăului - muntele prin excelenţă pentru Sadoveanu - veritabil simbol al duratei noastre în timp ... muntele străjuieşte autoritar sau tainic întreg universul sadovenian ca un simbol al veşnicei aspiraţii spre înălţare, spre spiritualitate, spre nemurire a omului."(Oprişan, 2004: 100-101)

Deşi *Fraţii Jderi* e şi un roman al domnitorului Ştefan cel Mare, o figură de mari dimensiuni, acesta apare doar episodic. Pe primul plan nu se află personajul istoric real, concret, ci celelalte personaje fictive, în special familia Jderilor, oameni care-şi măsoară cu grijă vorbele. „Vorba poate mângâia, dar şi ucide; înţeleptul trebuie să se oprească la timp. Slujitorul lui Ionuţ, tătar creştinat, cultivă muţenia, - una din ipostazele înţelepciunii. Alţii îşi propun, ca exerciţiu de perfecţionare spirituală, singurătatea." (Ciopraga, 1966: 160) Într-un mod asemănător, domnitorul este o prezenţă evasiascunsă în romanul lui Kós, figura lui Rákóczi apare doar cu ocazia vânătorii.

Romanul lui Kós Károly, *Neamul Varju* este tipărit în 1925, la patru ani după ce autorul publicase micul roman *Familia Gál*/*A Gálok*. Romanul din 1925 urmăreşte destinul familiei Varju, legată de tradiţiile principelui Bethlen Gábor, aflată în conflict cu familia Rákoczeştilor, în jurul anului 1657. În 1930 apare nuvela antologică *A havas*/*Muntele*, apoi epopeea unui război ţărănesc: *Budai Nagy Antal hisztorjája*/*Istoria lui Budai Nagy Antal* (1932) şi, coborând în legendar şi parabolă, în 1934, cu *Az országépítő*/*Ctitorul ţării* se evocă figura sfântului rege Ştefan. Momentele îşi au corespondenţe în sadoveniana *Fraţii Jderi* (începută în 1932) ori în *Crăişorul* lui Liviu Rebreanu, crede Mircea Zaciu, care consideră că înrudirea de timbru a prozei lui Kós Károly cu viziunea istorică a lui Sadoveanu e izbitoare. Trebuie să precizăm că nu e vorba de un paralelism al narativei, al poveştii, al istoriei narate, cu atât mai puţin al întâmplărilor istorice concrete care au fecundat imaginaţia artistică. E vorba de o înrudire la nivelul motivelor, al felului de abordare a unei teme istorice, o înrudire de stil şi de viziune. Alte elemente care ar putea apropia romanul lui Kós de scrierile lui Sadoveanu sunt arhaizarea, dramatismul, stilul realist-popular, monografia satelor din Apuseni, reprezentarea vieţii familiale, evenimentele-aventură, descrierile de natură, tehnica peisagistică. Constantin Ciopraga (1966:131) identifică zece cuvinte cheie ale narativei sadoveniene, zece termeni caracteristici pentru sensibilitatera autorului: *amintire, taină, vis, lumină, cântec, mâhnire, prietenie, blândeţe, linişte, codru*. Tudor Vianu (1971: 199) vorbeşte în *Arta prozatorilor români* de sentimentul care domină peisajul lui Sadoveanu, şi anume mâhnirea, o tristeţe şi o întristare care însă nu sunt prezente la Kós .

Perspectiva narativă a romanului lui Kós se defineşte prin modul de narare, stilul cronicăresc, tehnica narativă care respectă temporalitatea lineară, cronologică. Acţiunea romanului *Neamul Varju* se desfăşoară în Transilvania secolului al XVII-lea, în zona Călăţele. Trama narativă se concentrează pe lupta dintre familiile Bethlen şi Rákóczi pentru scaunul Ardealului. Kós vrea să opună lupta unei familii pământene (Bethlen) împotriva familiei venetice Rákóczi. Conflictul de ordin istoric evoluează pe fundalul istoriei şi devenirii a trei generaţii din familia de mici nobili Varju, credincioşi Bethlenilor. Neamul Varju, locuind în zona Călăţele, „adună în jurul ei lumea satelor de la poarta Apusenilor, maghiari şi români deopotrivă ... Se ajunge la o adevărată solidaritate între locuitorii plaiurilor transilvane, dincolo de credinţe religioase, limbă şi apartenenţă la un popor sau altul."(Scridon, 1996: 93)

Cei din neamul Varju sunt implicaţi în marile conflicte ale istoriei prin credinţa lor faţă de casa Bethlen şi ura lor pentru familia Rákóczi. Se spune că în casa din vîrf de munte al familiei Varju se află ascunsă comoara domnitorului Bethlen, plecat în bejenie. Rákóczi încearcă să pună mâna pe această comoară dar nu reuşeşte. Prezenţa elementului misterios, al

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

tainei, reprezentată de cartea care conţine cheia comorii din peştera Tâlharului, carte predată în mare taină din generaţie în generaţie dar niciodată descifrată, adaugă la impresia de timp suspendat, etern. Gáspár - personajul cel mai pregnant conturat al familiei Varju - moare, neamul Varju continuând totuşi, casa din munte dăinuind şi renăscând din cenuşă. „Eminamente *bărbaţi*, cei din neamul Varju pier bărbăteşte. Frumoase chipuri feminine (Mica Anna, Vitéz Ilona) îi înconjoară. De asemenea, siluete de ţărani, de munteni, ciobani români (Onuş din Dongău, Gavrila Ursului, Ilie şi alţii, păcurari, plăieşi) sau maghiari populează romanul. Vlădeasa, Vârful Lupului, Mărişel, Măgura, Ponorul şi alte denumiri româneşti ale locurilor din Munţii Apuseni sînt doar semne ale comunităţii de viaţă dintre românii şi maghiarii acelor locuri. Aceşti oameni ai muntelui participă la viaţa vie a naturii din jurul lor şi, fără să facă istoria, sunt participanţi din umbră ai marilor crize ale ei, ca victime sau agenţi obscuri, asemenea forţelor firii. Cu aceşti oameni se asociază cei din neamul Varju ... erau acolo jumătate din oamenii codrilor: vechii gornici de-ai lui Bethlen, vestiţi vânători, marii puşcaşi şi arcaşi din munţi împreună cu care Varju-eştii umblau din moşi-strămoşi la goană de lup, la ascultat bocănitul cerbilor, la vânătoare de urşi şi de mistreţi ... acest neam Varju e un neam ciudat, care umblă pe cărările cele mai ciudate, cărora le place cu deosebire să desţelenească cărări şi drumuri noi, neumblate. Calea pe care o apucă ei nu e niciodată din cele lesnicioase." (Balotă, 1981: 25)

Un motiv comun care apropie romanul lui Kós de scrierile lui Sadoveanu este *figura omului tare,* al munteanului singuratic, al omului locului - tare precum stânca pe care trăieşte. Iată un pasaj sugestiv pentru portretul omului singuratic şi tare al muntelui, opus ca fire şi ca atitudine omului din vale: „*oamenii munţilor sînt asemeni apelor. Privesc veşnic la vale şi-s frământaţi veşnic de dorul şesului. Părăsesc muntele, pleacă, pleacă mereu, se duc să se aşeze pe ogaşurile apelor, în satele şi oraşele tupilate prin văi.*

Şi ca şi apele, nici unul din ei nu se mai întoarce la munte...

... A fost totuşi odinioară un om ... unul care a plecat din vale, sus, la munte. Dar omul acela de bună seamă a fost nebun. Cel puţin aşa crede lumea. Şi dacă lumea crede aşa. S-ar putea întâmpla ca povestea lui să fie adevărată .. .Dacă cineva face pe dos tot ce fac ceilalţi oameni, este fără îndoială nebun. Auziţi? Să se trudească el ca să-şi dureze acolo sus, pe vârf de munte, o aşezare, când toată lumea râvneşte să coboare la vale, precum fac apele care izvorăsc printre stâncile înalte şi care cată să se rostogolească gonind şi vuind, ca să ajungă cât mai repede la şesurile întinse, calde liniştite. Oamenii fac şi ei la fel. Bineînţeles, oamenii aşezaţi, cu scaun la cap." (Kós , 1971: 25-26)

Muntenii lui Sadoveanu sunt şi ei fiinţe singuratice, ciudate, care preferă izolarea munţilor, traiul în regiuni unde „*se desfăşoară păduri după păduri, şi iarăşi păduri nesfârşite. Acolo-i împărăţia sălbăticiunilor, cât ţin munţii şi sihlele. Într-o parte se sui cătră Dumnezeu vârful lui Pătru; mi se părea aproape, dar până la el umblă păstorii două zile, şi în râpile lui goale stăruiau încă zăpezile dintr-o iarnă trecută*" (Sadoveanu, 1988b: 240) sau despre care aflăm că „ *e frumoasă căci e lucrarea mânilor lui Dumnezeu ... însă (pe) oameni i-au încercat necontenite valuri de veac ... Se învâlvorau zările de pârjol şi aceşti pământeni nu puteau hălădui decât în codru şi în munte.*" (Sadoveanu, 1988a: 240) Dacă Transilvania evocată de scriitorul maghiar este Transilvania veche, patriarhală, a oamenilor cu un acut simţ al libertăţii interioare, George Călinescu semnalează vocaţia lumii arhaice, gustul lui Sadoveanu pentru o Moldovă nepervertită de civilizaţie, o Moldovă a vârstei de aur. „Literatura lui Sadoveanu e cea mai înaltă expresie a instinctului de sălbăticie." (Călinescu, 1982: 620) Căutarea singurătăţii nu e asceză, ci o rafinare a sufletelor pure, neatinse de efectele civilizaţiei care a condus la dispariţia lumii patriarhale. De altfel Gh. Macarie consideră asociaţia munte/libertate una din constantele tematice ale literaturii române, care poate fi surprinsă de la paşoptişti încoace, prin filiera Eminescu şi până la Sadoveanu (Macarie, 1978: 107).

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

Există în romanul istoric al lui Kós Károly o *foarte puternică legătură între oameni şi locuri*; acelaşi lucru este cât se poate de evident şi la personajele lui Sadoveanu. „Apropiindu-se de personajele integrate în ritmul cosmic - respectiv de păstorii şi ţăranii *din rasa sa* şi de *autohtonii din veac* - în genere cu o *dragoste care a crescut cu timpul*, Mihail Sadoveanu a ajuns ... la concluzia fermă că între *omul vechi al acestui pământ* şi *mediul cosmic* în care vieţuieşte de milenii, există o *străveche asociaţie*, într-atât de profundă, încât se poate spune că *aceşti oameni vechi* sunt *fiii acestui pământ şi ai stihiilor care le guvernează viaţa*, că ei sunt parte integrantă, *element* component al Marelui Tot; că *fără să-şi dea seama* ei *se confundă* cu *gârlele, dihăniile pământului şi vântul care susură în întinderi.*" (Oprişan, 2004: 146)

Scrierea asumat transilvanistă a autorului maghiar extrage din trecut exemple ale convieţuirii şi toleranţei, prezentând relaţia dintre membrii neamului Varju şi personaje ca Ilie, Gavrilă Ursului, Ioan Ursului, Maftei etc. „Caracterele sunt puternice, bine luminate de autor, plasat în contraste care să le sublinieze trăsăturile definitorii. Personajele principale, membrii familiei Varju (care apără o comoară încredinţată lor de domnitorul Bethlen Gabor, principele Ardealului şi căutată de duşmani, oamenii lui Rákóczi György, nu constituie doar caractere ideale, bărbăteşti în sensul angajării în luptă, ci şi firi elementare, care petrec în chefuri pantagruelice."(Scridon, 1996: 93) Pompiliu Marcea (1976: 428) subliniază o idee similară în *Lumea operei lui Sadoveanu*, atunci când afirmă că „opera lui Sadoveanu vehiculează un mare număr de personaje provenind din rândul naţionalităţilor ... în spiritul unei observaţii psihologice şi sociale realiste emancipată de orice influenţe sau prejudecăţi rasiale. Faptul e vrednic să fie reţinut pentru că Sadoveanu scrie, la început, sub semnul sămănătorismului care adopta, adeseori, o atitudine xenofobă ori îngust naţionalistă."

Familia Varju de Valcău care se află în centrul romanului e un neam de oameni ciudaţi, pătimaşi, fiecare cu o doză bună de *scrânteală*: sunt robii chefurilor interminabile sau ai muncii necontenite. Kós prezintă istoria a trei generaţii din această familie de firi ciudate, cu un accent special pe figura lui Varjú Gáspár. „Procedeul favorit al lui Kós nu este acela al unei analize răbdătoare, ci al luminării parţiale a unei figuri. Clar-obscurul întovărăşeşte reprezentările sale. Câte un gest, o vorbă, o acţiune ni-l luminează subit pe acest Gáspár ... arta lui Kós este aceea a învăluirii existenţelor într-o ceaţă ce nu este doar a timpului trecut, ci ţine de un mod de a *fi*." (Balotă, 1981: 24) Aceeaşi scrânteală, nebunie este perceptibilă şi la eroii lui Sadoveanu, despre care Constantin N. Popa (1987: 32) scrie: „să observăm că drumul cunoaşterii nu are capăt, viaţa însăşi apare ca o continuă iniţiere, deplina maturitate e mereu amânată de o *rămăşiţă de nebunie* care răzbate la suprafaţă în momente şi situaţii neaşteptate, modulându-i impulsurile."

„*N-a fost odraslă de-a neamului Varju care să nu aibă o* scrânteală oarecare" (Kós , 1971:15), cuvintele bătrânului Varju Miklós definesc acest neam ciudat: „*tu ştii cum ni se spune nouă?* Varju-nebunii! *Asta ne-a fost porecla întotdeauna şi poate cu asta vom rămâne până în vecii vecilor ... Bagă-ţi bine în cap: toţi cei ce nu sînt asemenea altora, cei ce-s altfel croiţi, sau cei care nu-şi trăiesc viaţa în acelaşi chip cu semenii lor sânt socotiţi nebuni.*" (Kós, 1971:17) Scrânteala, ciudăţenia firii este prezentă şi la familia Jderilor, „*mai ales la cea căutătură* de om a sălbăticiunii *îmblânzite (de care) se uimise dumneaei*" (Sadoveanu, 1988a:20), dar şi la multe alte personaje precum cel din *Sihăstrii* unde scriitorul evocă figura unui pădurar-fost boier, considerat de ceilalţi cam *vântuit*, un *original cam ţicnit* care rămâne fără nimic la treizeci şi cinci de ani se retrage în pădure: „*am scris într-o scrisoare ... că doresc să fiu îngropat în grădiniţă şi la casă să se puie lacată şi să rămâie aşa cum este cu toate ale mele, până ce-or birui-o puieţii şi rugii pădurii. Cât s-a mai cunoaşte ceva, să se spuie: aici a trăit unul Buzdugan,* carele a găsit calea înţelepciunii." (Sadoveanu, 1988b: 299-300) I. Oprişan (2004:126) remarcă şi el acea originalitate ţicnită a eroilor lui Sadoveanu. „În mod consecvent, eroii sadovenieni au în ei *ceva din sprinteneala şi spaima sălbăticiunilor*

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

muntelui, se retrag sau vin cu *mişcări de sălbăticiune*, par adevărate întruchipări ale *sfiiciunii*, fug adesea de ceilalţi oameni şi de aglomeraţiile umane, simt *în nări ca sălbăticiunile pădurilor* schimbarea anotimpuriler şi a vremii şi, mai ales, presimt ca vietăţile codrului primejdia." În ambele cazuri, nebunia este o formă disimulată a înţelepciunii.

Punctul în care scriitura lui Sadoveanu şi cea a lui Kós se apropie cel mai mult este adânca întrepătrundere dintre *om şi natură,* dintre istorie şi natură. Muntele şi omul muntelui structurează acest univers ficţional. Ambii scriitori preferă *peisajul montan*, un spaţiu care închide perspectiva dar în acelaşi timp *permite o agitaţie lăuntrică mai puternică*, în timp ce lumea din văi, de la şes pare un *univers în risipire* (Mănucă, 1995: 178). Iată cum spaţiul montan apare în *Fraţii Jderi*: „*Nu este pe lumea asta ţinut mai frumos ... Dealuri cât lumea asta: parcă te sui în cer; şi văi, parc-ar fi să te cobori în iad. Dealuri cu păduri şi văi cu ape line. Pe aşezături potrivite, sate. Pe costişe, ogoare. În şesuri, imaşuri bogate ... nicăieri pe lume nu s-a aflat aşa ceva.*" (Sadoveanu, 1988a: 69) Într-un mod asemănător „s-ar putea spune că întreaga cronică a lui Kós este construită doar de dragul acelui cuib montan, al apologiei muntelui şi al virtuţilor - fidelitate, tenacitate, vitejie calmă - a omului de munte." (Balotă, 1981: 25) Pasaje ca următorul amintesc tainicii munţi şi munteni din textele sadoveniene: „*Oricât s-ar părea lucru de mirare, dar e totuşi adevărat că oamenii iubesc mai mult văile decât munţii.*

... Poate fiindcă de munţi le este frică. Da, s-ar putea ... poate fiindcă aici, sus la munte, văd păduri şi stânci, văd nori care învăluie piscurile sau poate fiindcă la înălţimi mari viforul este mai năpraznic ... Soarele răsare aici mai devreme şi apune mai târziu, iar omul se află mai aproape de Dumnezeu *... Sau, poate, unii oameni tocmai de asta n-or fi iubind munţii.*

Acolo sus casele sunt răsfirate, ogrăzile departe una de alta şi singurătatea atotstăpânitoare*. Cei ce trăim la munte numai rareori avem prilejul să stăm de vorbă cu oamenii. Dar, în schimb,* vedem multe şi felurite lucruri*, care omului din vale nu-i sînt date să le vadă niciodată. Omul piscurilor vede până-n sat, se uită în curţile oamenilor, vede ce se petrece pe pământurile şi în ogrăzile lor, ochiul lui pătrunde în viaţa tuturor. Noi, oamenii de la munte*, vedem totul şi cunoaştem totul*. Cei din vale nu ne pot vedea.*

Ei nu văd decât munţii înalţi, piscurile, ceaţa şi norii care ne învăluie, nu aud decât şuieratul vântului. Pe noi, oamenii, nu ne văd. Ei nu pot şti ce se petrece cu noi; viaţa noastră le rămâne taină veşnică.

Poate asta-i pricina că oamenii văilor nu ne iubesc. Aşa-i zămislit omul, nu-i place să aibă deasupra capului necunoscutul." (Kós , 1971: 24)

În lumea muntelui mişcările par mai încete, pasiunile sunt mai puternice. Muntele şi pădurile sunt un element de continuitate cu trecutul, sunt un pod peste vremuri. „În codrii de la Carpaţi sântem în cea mai caracteristică ambianţă sadoveniană, dialogul cu munţii deschizând drum către puritătile aeriene ale ţării de dincolo de negură. E natura care a participat la închegarea unui popor, dând istoriei oameni tari." (Ciopraga, 1966: 117) Oamenii care trăiesc acolo sunt asemeni munţilor: tari, singuratici şi muncitori. Definiţia omului pietrei este asemănătoare la Kós: „*Oamenii aceştia nu ştiu ce-i frica:* viaţa omului de la munte este o luptă nesfârşită, o războire neîncetată pentru pâinea cea de toate zilele. *Omul piscurilor ştie în fiecare clipă, ziua şi noaptea, că în tot ce făptuieşte, în fiecare mişcare pe care o face îl însoţeşte şi îl pândeşte moartea.* Oamenii munţilor sânt aspri *şi-s stăpâniţi de astfel de simţiri tocmai în clipele când îşi dau seama că s-au rătăcit pe neaşteptate, se pomenesc în locuri străine, neumblate, întunecate. Fără de soare şi fără de stele, unde curajul nu te mai ajută la nimic*" (Kós , 1971: 158) şi la Mihail Sadoveanu în *Baltagul*: „*Munteanului* i-i dat să-şi câştige pânea cea de toate zilele cu toporul ori cu caţa. *Cei cu toporul dau jos brazii din pădure şi-i duc la pa Bistriţei ... Cei mai vrednici întemeiază stâni în munte.* Acolo stau cu

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

Dumnezeu şi cu singurăţile ... *Asupra iernii coboară la locuri largi şi-şi pun turmele la iernat în bălţi. Acolo-i mai uşoară viaţa, ş-acolo ar fi dorit ea să trăiască...*" (Sadoveanu, 1987: 41)

Oamenii tari apar, ca personaje, şi în *Fraţii Jderi*: „*Simion Jder urmă a-şi da samă către comis de toată buna rânduială a hergheliei. Paza mai cu samă era dintre cele mai tari. Străjerii erau ca nişte oşteni, ştiau să audă şi să vadă, însă uitaseră întrucâtva să vorbească ... Felul vieţii şi purtării lor era ca cel al ciobanilor din munte.*" (Sadoveanu, 1988a: 60)

Nicodim „*nu poate trăi altfel decât în acea singurătate a singurătăţilor ... Dar domnul Dumnezeu a binevoit a pune în făptura părintelui Nicodim ... o tărie ca a munţilor noştri.*" (Sadoveanu, 1988a: 127)

Muntele, miraculos spaţiu existenţial pentru excepţionale personaje ale retragerii în sine devine el însuşi personaj şi în *Vânt dinspre Căliman*: „*se văd munţi mari, unde stau ciobanii cu capu-n pâclă şi cântă din fluier ... Şi mai mare peste toate-i tata munţilor, Călimanu - care se suie până la nouri. Vieţuieşte acolo, într-o poiană ascunsă, un huţan, un fel de om sălbatic cu nevasta, fetele şi feciorii ... retras către locuri singuratice şi slobode. Aşa eu, văzând că pier şi mă-năbuş, m-am suit pe Căliman, mai aproape de Dumnezeu ... într-o* regiune unde mai sunt posibile minunile." (Sadoveanu, 1983: 207-209)

Sau, în alt loc: „*După ce trece prin chei sălbatice, cu tunet şi zbucium de talazuri, după ce grămădeşte rânduri după rânduri de buşteni în etaje încâlcite în stâncării la marginea şoselei înguste, Frumoasa se domoleşte întrucâtva la locul ce se chiamă Tău. Acolo ... în lărgimea văii ... se găsesc aşezate câteva case şi un joagăr. Deasupra, în stânga, cum intră la Tău Sebeşul, se înalţă muntele Gotu. Şi sus acolo, într-o poiană, în sihăstrie se ducea badea Toma ca să privegheze locurile ...e un om cu înfăţişare liniştită şi mai mult tristă ...* În făptura lui măruntă, nervoasă şi atentă este ceva din sălbăticiunea din pădure ... *Umblă cu luare-aminte; răspunde domol.*" (Sadoveanu, 1983: 21)

Muntele e un spaţiu al sacralităţii, iar pustnicul din *Fraţii Jderi* se retrăsese şi el în munţi, unde „*erau acolo nişte singurătăţi pe care, dintru începutul zidirii, oamenii nu le călcaseră. Muntele îşi risipea necontenit râpile şi costişele erau cu totul lipsite de păşune. Înspre Izvorul Alb locul era aşa de prăpăstios, încât numai o sălbăticiune ar fi putut avea acolo hăţaş cotit de intrare. Dinspre schit locul iarăşi era tare: duruitoarea curgea pe stânci oable. Prin fundul pustietăţii cărarea arăta că o fiinţă bătucise loc de umblet.*" (Sadoveanu, 1988a: 115) Ideea sacralităţii acestui spaţiu răzbate şi în fragmentul următor: „*Asupra văii în care-i aşezată mînăstirea, curge ca un râu nevăzut o adiere lină şi zăduful zilei de august scade. Cântă în otava de pe costişe prepeliţi şi cârâţie cristei. Aceiaşi vulturi, care au stăpânire asupra văzduhului, de aici, se rotesc sub cerul curat, la mare înălţime. S-aude într-un răstimp un clopot în turnul cetăţii care împresură biserica Înălţării. Pe urmă clopotul tace şi rămâne asupra sfintei aşezări o pace care pare mai tihnită şi mai veche, căci e aşezată pe vieţi trecătoare şi pe rânduri de morminte.*" (Sadoveanu, 1988a: 124)

Muntele e un spaţiu închis, protector, refugiu pentru spiritele care au o accepţiune proprie a ceea ce înseamnă valorile umane ale libertăţii. „În *Oamenii măriei sale*, valoarea iniţiatică a spaţiului codrean este împinsă până la hotarul posibilei lui interpretări ca spaţiu magic - *aceşti oameni nu sânt departe de noi, dar stau foarte departe de duşmani, căci drumurile cotite şi tainiţele codrilor numai lor şi nouă ne sânt cunoscute* sau chiar ca spaţiu mitic, în care bântuie umbrele celor dispăruţi, venite să dea ajutor celor vii: *fără îndoială ... că aceşti răzăşi sânt dintr-o rasă anumită de oameni, ori s-au deprins din pruncie a umbla noaptea fără făclii şi fânare; căci se mişcă fără greş prin locuri grele ... urcă în colnice şi coboară în văi fără a se îmbulzi şi fără a vorbi ...* conchizând, se poate spune că mai mult decât orice alt spaţiu, teritoriul păduros sau mai mult cel montan-păduros, are în operele sadoveniene de maturitate, întotdeauna, o valoare emblematică ... se profilează, credem, concluzia că muntele, codrul şi delta capătă în opera lui Sadoveanu, pe lângă alte semnificaţii ... şi pe aceea de liman al libertăţii individuale în ev modern ... ocrotitoare a volniciei şi

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

purităţii omeneşti, natura capătă, implicit, la Sadoveanu, accepţiunea de pavăză a umanismului şi a formelor arhaice de civilizaţie în epoca de expansiune a maşinismului." (Oprişan, 2004: 156-158)

Misteriosul, tainicul fac parte din ingredientele traiului şi destinului familiei Varju şi a celor din jurul lor, oameni care aleg şi umblă drumurile mai grele. Ei refac drumurile invers, preferând muntele şi traiul greu, în izolare, şi nu tihna. Şi la Sadoveanu, în *Creanga de aur*, spre exemplu „muntele magului e o lume în care oameni, animale şi plante trăiesc într-o unitate sacră de început de fire. Lipsa de sfială a făpturilor domnului şi frumuseţea calmă a peisajului formează atributele unui suav paradis natural." (Manolescu, 2008: 592) În povestirea *Raiul* „*în munte, la altitudinea aceea .... sub brazi erau încă pete de omăt şi, sub bălţile mlaştinilor, gheţari. Tufărişurile arbuştilor păreau moarte în umbra cetinilor, soarele nou încă nu le făcuse să scoată ace de muguri ... adâncurile muntelui tăceau. Nu adia boare de vânt. Printre spicele brădetului neclintit, în văzduhul înalt, clipea argintul viu al câtorva stele.*" (Sadoveanu, 1988b: 279)

Multitudinea pasajelor prin care Kós subliniază singularitatea firii oamenilor de pe munte şi unicitatea frumuseţii peisajului montan trădează o adevărată obsesie a muntelui ca loc aflat mai aproape de Dumnezeu, un spaţiu sacru deci: „*parcă niciodată n-ar fi fost pe* pământ munţi bătrâni şi gravi, majestuoşi, încremeniţi în neclintită taină. *Parcă niciodată n-ar fi trăit între aceşti munţi oameni scumpi la vorbă, veşnic îngânduraţi, care* să se războiască neostoit cu pădurea, cu munţii şi cu viaţa cea plină şi grea*; oameni din aceia care rareori se încumetă să rostească nimicuri vesele şi care nu ştiu să povestească nici întâmplări minunate, nici snoave ciudate care fac să se îmbujoreze obrajii fecioarelor. Parcă niciodată n-ar fi fost pe lumea aceasta munţi mari şi bătrâni, acoperiţi de zăpadă...*

Dar eu ştiu că sânt asemenea munţi!

Şi ştiu că munţii cei bătrâni trăiesc viaţă vie." (Kós , 1971: 133-134) În acelaşi mod, muntele e un spaţiu al sacralităţii în Fraţii Jderi: „*satul vânătorilor domneşti rămase în urma lui Jder; apele Ozanei sclipiră sub Cetate. Întâlnindu-şi ochii cu oarecare sfială Ionuţ privi pieziş zidăriile de deasupra râpii ş-un turn din laturea dinspre Târg, pe care stătea un străjer neclintit.*

În trecătoarea aceea printre ape şi prin lunca nestatornică a râului, era partea cea mai primejdioasă a drumului său, căci în temeliile acelei vechi cetăţi sălăşluiau duhuri. Mulţi le-au auzit chemând şi gemând. În turnul fără de străjer cade , uneori, la furtuni de vară, trăsnetul." (Sadoveanu, 1988a: 46)

Dragostea pentru natură este prezentă în aproape fiecare pagină a lui Kós Károly. Natura „este mai mult decât un mediu, devine uneori, ca în balade, personaj, ca în *A havas* (*Muntele*), povestire tipic sadoveniană, în care, în faţa unor nedreptăţi evidente, un grup de moţi reacţionează exploziv ... Povestirea debutează cu o descriere a Munţilor Apuseni, plină de pitoresc, farmec şi culoare. ... rostul lui literar, dincolo de frumuseţe este să transforme natura în personaj, astfel ca relaţile şi reacţiile oamenilor să poată fi explicate prin specificitatea locului. Pământurile aspre ale Apusenilor par să-l fi interesat în mod deosebit pe Kós Károly. Ele sunt cele care adăpostesc, chinuie şi răsplătesc munca pălmaşilor, a iobagilor sau a nobililor de ţară." (Kós , 1971: 9) La Sadoveanu, ca şi la Kós, Omul se găseşte într-un halo de legendă, tânjind spre singurătatea primordială. Putem astfel vorbi de o veritabilă *terapie* a naturii.

Pasajul următor este reprezentativ pentru tehnica cinematografică a autorului ardelean, imaginile sunt surprinse şi descrise ca şi cum o cameră de filmat ar pătrunde, treptat, în fiecare colţ al peisajului: „*La poalele munţilor înalţi, unde mestecănişul cu scoarţă albă se amestecă cu brădetul negru şi unde graiul unguresc se aude din ce în ce mai rar, printre stâncile sălbatice şi văile jilave se iveşte din când în când un luminiş însorit, acoperit de iarbă moale şi de flori. De obicei, luminişurile astea le descoperi pe câte o coaste de deal mai*

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

blândă, la loc deschis şi sânt înseninate de lumina soarelui, precum surâsul înseninează casa omului. În locurile acestea, soarele răsare mai devreme şi apune mai târziu decât în văile adânci. Iar vântul care bate într-una dinspre Vlădeasa, când trece pe aici, nu se tânguieşte nici el cu acelaşi glas ca în alte părţi ... Muntele pe care-l stăpânea neamul Varju se numea Poiana Tâlharului şi era toată vara acoperit de flori, ca o grădină. În spatele lui se ridica o coastă piezişă, acoperită de brădet falnic. Deasupra brădetului se văd nişte stânci pleşuve: piscul Tâlharului. La poalele poienei o vâlcea, dincolo de ea creşte din pământ un alt munte mătăhălos şi întunecat, acoperit cu pădure deasă şi jilavă de fag, la poale, iar apoi, până-n creastă, ba poate şi dincolo de ea - cine ştie până unde - de brădet; acesta era Dealul Calului." (Kós , 1971: 37)

Aceeaşi privire, care cuprinde treptat peisajul, descoperind, rând pe rând, fiecare detaliu al lui, o regăsim în textul lui Sadoveanu (1988a: 78-79): „*aşezările de la Timiş rămaseră ca-ntr-o destindere leneşă sub puhoiul de soare al primăverii. Era într-acel colţ de lume aşa cumpănă a văzduhului, încât toate păreau mai pline de farmec decât aiurea. Peste apa ca de ghiaţă în mişcare a Moldovei, plutea o limpezime tot aşa de curată în care ciocârliile dădeau slavă Domnului Dumnezeu suind şi coborând pe trepte de cântec. Spre răsărit, către valea Siretului, zarea avea ceva trandafiriu. Înspre apus, către munţii cei mari, dincolo de păduri de fag şi brad, înălbăsteau pâcle. De undeva, din pădure, din Piatra Corbului, se vedea în Pătru-Vodă şi Ceahlău ... de la pajiştile cu râsuri în mii de feţe ale florilor, şi de la streaşina pădurii de unde s-aude picurând tălăncile în poieni depărtate, de la dumbrava şi gârlele Moldovei ... trebuia Jderul cel mititel să-şi ia rămas bun.*"

Subiectul romanului lui Sadoveanu este dragostea tinerească, dragostea adultă şi dragostea de ţară. „În viziunea lui Sadoveanu, în care ţara e o mare familie, aceste trei sentimente nu se exclud, fiind din aceeaşi speţă. Fiii îşi părăsesc familia cea mică pentru a o sluji pe cea mare." (Manolescu, 2008: 591) „S-ar putea conchide că dorul de codru, de munte, de peisajul natal arhetipal în genere se amestecă la personajele sadoveniene şi se confundă cu sentimentul matern sau fratern, cu dragostea faţă de părinţi şi de familie, modelându-se, în ultimă instanţă, după tiparele ei; aşadar, că sentimentul faţă de natură e asimilat sentimentelor de profundă afecţiune faţă de fiinţele consângene." (Oprişan, 2004: 121)Nu altfel se întâmplă în lumea ficţională din *Neamul Varju*. Există, atât în *Fraţii Jderi*, cât şi în *Neamul Varju* o puternică reprezentare a motivului iniţierii, a probelor, în special *proba iubirii frustrate* (Borbély, 1995:45) Ionuţ este silit să renunţe la iubirea pentru Nasta, prietenul său, fiul domnitorului Alexandru fiind atras de aceeaşi fată. Varju Gáspár renunţă la iubirea pentru Mica Anna şi se căsătoreşte cu Vitéz Ilona.

Motivul *timpului* revine la Kós frecvent, asemeni motivului *muntelui*: „*Iar vremea trecea, trecea mereu. Un an se ducea după altul şi încet-încet oamenii uitară multe cele. Poiana devenise aproape pustie, întocmai ca odinioară, înainte ca Varju János să-şi fi clădit acolo casă. Doar bordeiul lui Ilie mai stăruia pe sub Tâlharul, chiar în capătul grădinii şi sub bradul cel mare se iţea o cruce. Curtea fusese năpădită de urzici, de muşchi, de bălării. Aici, sus, pe munte, se strică şi putrezesc toate mult mai degrabă, căci văzduhul e mai umed, dar apoi,* deasupra celor trecute în moarte, viaţa nouă creşte mai repede şi mai puternic." (Kós , 1971:186) Puţin mai încolo Kós scrie : „Roata vremii se-nvârteşte. Mor oameni şi se nasc oameni noi, *în ţintirime putrezesc vechile cruci şi se îmburdă, dar în locul lor se sădesc altele în pământ şi cât cruci noi ciopleşte lemnarul tot atâtea leagăne micuţe împodobeşte cu lalele roşii şi bujori ... Iar copiii cresc şi mâna veşnic dătătoare de viaţă a Domnului le pune pe feţe şi le pune în inimi chipurile primenite ale părinţilor şi căldura sângelui lor.*" (Kós, 1971:189)

Perenitatea lumii e un topos important şi la Sadoveanu, în *Vechime* spre exemplu: „*pădurile, munţii, văzduhul şi toate ale lumii şi vieţii se schimbă şi ele fără a-şi preface temeiul lor cel adevărat;* deasemeni omul pământului rămâne la ale sale, cu puţine schimbări"

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

(Sadoveanu, 1983: 440) Tainica orânduire a vieţii face ca lucrurile să se desfăşoare după legi de nepătruns: „*sânt în viaţa asta întâmplări cu totul neobişnuite, care se înşiră unele după altele ca metaniile; par fără noimă şi totuşi au o orânduire ascunsă*" (Sadoveanu, 1988a: 214) În universul ficţional creionat de Sadoveanu „*aşa umblă treburile în astă-lume degrab-trecătoare. Dragostea nu îmbătrâneşte; numai oamenii se ofilesc şi trec.*" (Sadoveanu, 1988a: 58)

În prefaţa la traducerea din 1971 a romanului lui Kós, N. Crişan observă: „ca o temă generală a acestei zone vaste, Kós Károly se ocupă de tratarea moştenirii istorice ardeleneşti (în general maghiară), a luptei duse de mase împotriva asupririi. Acest lucru îl realizează fie într-o concepţie tradiţionalist-romantică ... fie ... prin procedee de reconstituire realistă, modernă a istoriei." (Kós, 1971:7) Gavril Scridon e de părere că autorul investeşte simboluri populare cu valori şi coloratură avangardistă. Numele familiei este simbolic, Varju/Cioară: pasărea se transformă în fiinţă protectoare, simbolul mitic-ţărănesc devenind astfel, un simbol al imaginarului ficţional. „Romanul Neamul Varju este scris cu o mare economie lingvistică, lexicul este aspru, ca şi eroii cărţii, ritmul desfăşurării acţiunii bolovănos, fără înfrumuseţări, redus la comunicarea esenţelor." (Scridon, 1996:94)

Kós este, în opinia lui Mircea Zaciu, un artist renascentist care a creat un stil. „Romantismul ce respiră din proza lui prin excelenţă evocatoare - cu mari peisaje abrupte, ca-n Altdorfer, cu răzmeriţe, bătălii şi cavalcade nocturne sau iubiri furtunatece - e în fibra intimă a acestui creator înzestrat cu o sadoveniană patimă a naturii şi istoriei." (Zaciu, 1996: 263) Ion Chinezu scrie în *Istoria...* din 1930 că „nici unul dintre scriitorii unguri ardeleni n-a reuşit să redea în măsura lui Kós acel sens de eroică dârzenie a peisajului de munte, acea alternanţă de umbre grele şi lumini tremurătoare, pe care autorul acestui roman ştie să le sugereze prin stilul nervos, eliptic, prin întorsătura arhaică a frazei." (Chinezu, 1930: 64-65)

Mircea Zaciu dezvoltă ideea înrudirii stilistice a scrisului lui Kós cu acela al lui Sadoveanu, scriind că „dincolo de nervul mai precipitat al frazării, cu un desen mai zgrunţuros şi mai concentrat (acolo unde Sadoveanu se pierde în voluptatea povestirii), cu o ştiinţă modernă a racursiului, există la Kós Károly aceeaşi pasionantă melodie a unei naturi grandioase, peste care se prăvălesc ninsorile şi apele dezgheţului, o voce a confesiunii şi simplităţii, descoperind un suflet (cel popular) şi un duh al trecutului ce refuză să moară. Dar mai există în proza lui, în admirabilele portrete de ţărani români - gornici, păcurari, plăieşi, solomonari - şi în dezvăluirea conflictelor şi patimilor ascunse, mocnind sub tăcerea pădurilor şi a munţilor, o intimă înrudire cu Slavici." (Zaciu, 1996: 266) Apropierea de Slavici se verifică, dar e vorba de Slavici din *Pădureanca*, scriitorul ursitei şi nevolniciei, al elementelor baladeşti. Nicolae Balotă îl percepe pe Kós ca pe un adevărat om al Renaşterii, un spirit polivalent cu o adâncă înrădăcinare în solul originar transilvan, „acel *spirit loci* care, legând firea şi facerea, natura şi cultura umană, (care) domină realizările spiritului artistic în cazul lui Kós." (Balotă, 1981:15)

Aşa cum Kós Károly declară într-una din discuţiile cu Benkő Samu „omul are o unică şi unitară conştiinţă istorică şi aceasta se manifestă în toate activităţile spirituale: în scris, în imagini, în construcţii, după specialitatea fiecăruia." (Benkő, 1978: 94) Scriitorul gândeşte în imagini, după cum el însuşi formulează (Benkő, 1978:94), iar tehnica sa narativă este o înlănţuire, o înşiruire de imagini, ca într-un spectacol cinematic. Structura narativă din epica sa se vrea şi este echivalentul modern al vechilor cronici. „Textele amintesc sistemul cronicăresc nu numai prin simplul fapt al *povestirii* evenimentelor istorice, ci şi – întrucâtva - prin modalitatea dispoziţiei în fluxul narativ al acestora. Am văzut că artistul este şi se recunoaşte un vizual, că desenul pentru el acompania întotdeauna scrisul. Această nevoie de plasticitate a povestirii se rezolvă printr-o succesiune de tablouri." (Balotă, 1981:23) În ficţiunile istorice ale lui Kós Károly (*Neamul Varju, Ziditorul de ţară, Budai Nagy Antal*) accentul nu cade pe desfăşurarea marii politici. Naratorul are o preferinţă asumată pentru

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

conflictele, pasiunile şi dramele mai profunde, mai ascunse. Tipul de erou preferat este omul pietrei, omul muntelui, omul rezistenţei încrâncenate sau al revoltei mute (Balotă, 1981:23) Aceşti oameni ai locului populează şi romanele lui Sadoveanu. „Cei care sunt oamenii acestui loc, care trăiesc din timpuri imemoriale pe acest pământ, cum se explică specificul lor, cum au ajuns ei la această viziune a lor şi cum s-au pătruns de ea? De fapt, ei au descoperit o relaţie intimă, privilegiată cu acest pământ pe care îl vedeau un ocrotitor al lor; de aceea, de asemenea, pentru ei, pădurea era expresia vie a acestei viziuni despre un loc unic al lumii, ca expresie a lumii." (Căpuşan, 2007:44)

O concluzie firească ar putea fi că atât Sadoveanu, cât şi Kós încearcă o recuperare a sensului moral al unei lumi dispărute, prin căutarea fiinţei arhetipale a omului legat de pământ. „Elementele durabile ale firii, elemente grele participă oarecum, ca un fundal necontenit prezent, la încleştarea patimilor. În istoria care se precipită, trecerea mai lentă, aproape imperceptibilă a timpului este o garanţie a solidităţii firii perdurabile." (Balotă, 1981:23) Iată un pasaj din *Neamul Varju* care susţine teza temporalităţii lovite de inerţie, a duratei încetinite: „*în casa veche parcă încep să se depene cei şaisprezece ani trecuţi şi deodată cu ei reînvie şi întruchipările şi viaţa lor care s-a scurs de atunci încoace*. Reînvie oamenii care au fost, povestirile care s-au desprins din caierul vremii, *munca şi veselia, lacrimile vărsate, amărăciunile înăbuşite în piepturi, bucuriile clocotitoare, zbaterile chinuite, sângerările şi aleanurile. Întâmplările mărunte şi neînsemnate prind din nou viaţă, şi deodată cu ele reînvie şi întâmplările mari, cutremurătoare, se amestecă unele cu altele, grăiesc, râd şi plâng în faţa ochilor înceţoşaţi ai celor doi bărbaţi, care se privesc unul pe altul, în tinp ce stau de vorbă în odaia mare, peste care se aştern tot mai dese şi tot mai întunecase umbrele înserării*.

În liniştea adâncă nu se mai aude decât glasul vremii veşnice, care curge necontenit; *cariul macină cu scârţâit uscat grinzile negre de stejar, uneori se întrerupe, dar apoi iarăşi şi iarăşi reia măcinişul, ronţăie, sapă neodihnit miezul lemnului. Pe masă curge colb alb şi mărunt...*" (Kós , 1971:15)

Romanul lui Kós Károly, ca şi *Fraţii Jderi* dar şi alte scrieri ale lui Sadoveanu, proiectează destine individuale tragice, soarta unor eroi precum cei din familia Varju sau Jder pe fundalul nebulos, grav şi adeseori efemer al istoriei dar şi pe al legăturii eterne a omului cu elementele: pe fundalul legăturii omului cu plaiul şi cu oamenii care *cresc* din acest plai. Imaginea şi simbolul muntelui domină romanul lui Kós, microtemele fundamentale fiind puterea solului, a pietrei şi a oamenilor care trăiesc acolo. „Tablourile istorice ale lui Kós sînt pline de simboluri grăitoare pentru o interpretare actualizatoare a devenirii istorice. Destinele poporului sânt tâlcuite din măruntaiele istoriei. Scriitorul nu este nicidecum un paseist, un contemplator al timpului prezent. Dimpotrivă, profund angajat în vâltoarea istoriei vremii sale, el raportează adeseori la aceasta evenimentele, figurile trecutului." (Balotă, 1981:26) În încheiere, citǎm o informaţie ce ţine de domeniul detaliului biografic interesant: dacă la moartea lui Sadoveanu se spunea că a murit Ştefan cel Mare al literaturii române, la înmormântarea lui Kós Károly criticul maghiar Czine Mihály spunea că asistă la „înmormântarea ultimului principe al Ardealului." (Nagy, 2004: 174) Atât fraţii Jderi, cât şi fraţii Varjú aleg întotdeauna drumurile grele, neumblate. Motivele principale care susţin înrudirea celor două scrieri sunt: obsesia muntelui, asocierea muntelui ca spaţiu al sacralităţii cu ideea de libertate, elogiul omului de munte, care alege întotdeauna drumurile mai grele, galeria de bărbaţi ciudaţi, *scrântiţi*, preferinţa pentru taină, misterios, tematica istorică, prezenţa naturii în desfăşurarea destinelor umane şi în desfăşurarea istoriei, viziunea plastică, tehnica picturală de a reda omul şi natura în tablouri memorabile, preferinţa pentru limbajul popular, frust, colorat, stilul arhaic, amintind de stilul cronicăresc.

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)

Bibliografie

Balotă, Nicolae, *Scriitori maghiari din România. 1920-1980*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1981.

Benkő Samu, *A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni*. *Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1978.

Borbély, Ştefan, *Grădina magistrului Thomas.* Eseuri. Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1995.

Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed a II-a, revăzută şi adăugită, ed. şi prefaţa de Al. Piru, Editura Minerva, Bucureşti, 1982.

Căpuşan, Cornel *Sadoveanu sau fascinaţia lumii*, Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj, 2007.

Chinezu, Ion, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*. Editura Revistei Societatea de mâine, Cluj,1930.

Ciopraga, Constantin, *Mihail Sadoveanu. Fascinaţia tiparelor originare*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1981.

Ciopraga, Constantin, *Mihail Sadoveanu*, Editura Tineretului, Bucureşti, 1966.

Kós Károly, *Neamul Varju*, în româneşte de Aurel Buteanu, prefaţă de N. Crişan, Editura Kriterion, Bucureşti, 1971.

Macarie, Gheorghe, *Sentimentul naturii în proza românească a secolului XIX*, Editura Minerva, Bucureşti, 1978.

Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Piteşti, 2008.

Mănucă, Dan, *Analogii. Constante ale istoriei literare româneşti*, Editura Junimea, Iaşi, 1995.

Marcea, Pompiliu *Lumea operei lui Sadoveanu*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1976.

Nagy Pál, *Forgatagos időkben*, Editura Mentor, Târgu-Mureş, 2004.

Oprişan, I. *Opera lui Mihail Sadoveanu. Natură-om-civilizaţie în opera lui M. Sadoveanu*. Editura Saeculum I.O., Bucureşti, 2004.

Popa, Constantin M., *Clasici şi contemporani*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1987.

Sadoveanu, Mihail, *Valea Frumoasei. Ţara de dincolo de negură, Împărăţia apelor, Vechime*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1983.

Sadoveanu, Mihail, *Fraţii Jderi*, I-III, Editura Militară, Bucureşti, 1988. a

Sadoveanu, Mihail, *Povestiri şi nuvele*, Editura Albatros, Bucureşti, 1988.b

Sadoveanu, Mihail, *Baltagul*, Editura Ion Creangă, Bucureşti, 1987.

Scridon, Gavril, *Istoria literaturii maghiare din România. 1918-1989*, Editura Promedia Plus, Cluj, 1996.

Vianu, Tudor, *Scriitori români,* III, ediţie îngrijită de Cornelia Botez. Antologie de Pompiliu Marcea, Editura Minerva, Bucureşti, 1971.

Zaciu, Mircea, *Ca o imensă scenă. Transilvania*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996.

BDD-A21742 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:54:44 UTC)